

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 1(5) қаңтар-наурыз 2016
ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
**ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ
журнал**

2016, № 1(5)

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

2016, № 1(5)

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбаев, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А. Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Теленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ.,
Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Edu.e-history.kz»
электрондық ғылыми журналының редакциясы
Телефон: +7(727)272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комаков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы,
ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseyitova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,

28 Shevchenko Str.

Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,

«Edu.e-history.kz»

Editorial electronic scientific journal

Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the
Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the journal.

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шайхығалиев Ербол Аманжолович¹, Изтелеуова Ляззат Имашевна², Бекишев Куандык Омарович³

¹тарих мамандығы бойынша гуманитарлық ғылымдар магистрі

²с.ғ.к., әлеуметтік жұмыстардың PhD докторы

³аға оқытушы

Аңдатпа. Кіріспе. Бұл мақалада Түрік қағанаты кезеңіндегі түріктердің Ұлы далада орнатқан басқару жүйесінің ерекшеліктері сипатталған. Аталған мәселе Л.Н.Гумилевтің «Көне түріктер» және Н.Я.Бичуриннің еңбектеріндегі мәліметтер негізінде қарастырылады. Мақалада түріктердің қағанаттағы ішкі талас-тартыстарға тосқауыл жасау үшін жаңа басқару жүйесіне үлкен сенім артып, оны тиімді пайдалану жолдарын іздестіргені айқындалған. Мақаланың негізгі ерекшелігі – түріктік басқару басқару жүйесі сипаттала отырып, оның қолданылу барысы, жетістіктері мен олқылықтарының ашық көрсетілуінде.

Түйін сөздер: түрік, Л.Н.Гумилев, қағанат, еншілік-таспиқтық жүйе, Мұқан қаған.

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ТУРЕЦКОМ КАГАНАТЕ

Шайхығалиевболлол Аманжолович¹, Изтелеуова Ляззат Имашевна², Бекишев Куандык Омарович³

¹Магистр гуманитарных наук по специальности история

²к.с.н., доктор PhD социальных работ

³старший преподаватель

Аннотация. Введение. В данной статье описаны особенности системы управления, установленной турками в Великой степи периода Тюркского каганата. Данный вопрос рассматривается на основе данных из трудов Л. Н.Гумилева «древние турки» и Н.Я.Бичурина. В статье выясняется, что турки очень доверяют новой системе управления для сдерживания внутренних споров в каганате и ищут способы ее эффективного использования. Основная особенность статьи-турецкое управление в открытом изложении хода, достижений и пробелов его применения с описанием системы управления.

Ключевые слова: тюрк, Л. Н. Гумилев, каганат, еншилик-таспикская система, Мукан Каган.

CHARACTERISTICS OF THE GOVERNING SYSTEM IN TURKIC KHAGANATE

Shaikhaliyev Yerbol Amanzholovich¹, Izteleuova Lyazzat Imashevna², Bekishev Kuandyk Omarovich³

¹Master of Arts in History

²PhD in social work

³senior teacher

Abstract. This article describes the features of the governing system established by Turkic Khaganate. The issue of this paper is discussed in terms of facts in L.N. Gumilev's "Ancient Turks" and N.Y. Bichurin's works. It is determined that establishment of new governing system and its effective appliance played a crucial role in the hindering internal tensions of the Khaganate.

Keywords: Turkic, L.N. Gumilev, khaganate, appanage based agnatic seniority, Muqan Qaghan

Орта ғасырлық мемлекеттердің қалыптасу кезеңінде Орталық Азияның солтүстігі мен Оңтүстік Сібірді мекендеген тайпалардың арасында түріктер басты рөл атқарды. Жужандардың (авар) тағылық мемлекетіне нүкте қойып, Ұлы даланы біріктірген түріктер Түрік қағанатының негізін салды. Түріктердің мемлекеті көк сауытты атты әскердің жеңістері нәтижесінде құрылғанына қарамастан, қағанаттың аты жүздеген жылдар бойы өшпеді. Бұл түріктердің бағынған халықтардың тілін тауып, тілегінен шыға білгенін көрсетеді. Орасан зор жер мен бодандарды бағыныштылықта ұстау үшін ерекше басқару жүйесі қажет болды. Ол жүйе түріктерде еншілік-таспиқтық жүйе деп аталды.

Түрік қағанатының билеушісі қаған, яғни елхан лауазымын иеленді. Қаған саяси, әскери және азаматтық билікке ие болды, бірақ оның билігі ру ақсүйектерінің кеңесі тарапынан шектеліп отырды.

Мемлекеттің қағаннан кейінгі бірінші адамы жабғу болды. Жабғу қағанның уәзірі, орынбасары қызметін атқарды. Бұл лауазымды орынға қаған әулетінен шыққандар ғана тағайындалып отырды. Мысалы, Бумын қағанның тұсында жабғу шенін оның інісі Істеми иеленді. Алайда жабғу қағанның мұрагері болып есептелінбеді. Мұрагерлер, атқаратын қызметіне қарамастан, «тегін» деп аталған. «Тегіндерге» қағанның ұлдары мен жақын туыстары жатты. Қарауында билейтін еншілі жер-суы бар текті ханзада «шад» деп аталды. «Шад» ұғымын «сұлтан» сөзімен сәйкестендіруге болады. Түріктерде қаған ұрпақтарының тектілігіне үлкен назар аударылған. Егер әкесі қаған ұрпағы болып, анасы қарадан шықса, ол адам «шад» бола алмаған [1, с. 260].

Төменірек шендерді Ашина әулетіне жатпайтын адамдар алған, дегенмен барлық қызмет орындары мұра етіп қалдырылып отырған.

Қағанат бағынышты халықтардан алым-салықты жинап отырды. Тіпті Иран мен Қытайдың патшалықтары да жыл сайын түріктерге бейбітшіліктің немесе одақтың өтемі ретінде сый-сияпат жіберіп отырған. Ел аумағындағы билік Ашина әулетінің қолында болды. Еуразия кеңістігінің үлкен бөлігіне билігін жүргізген түріктердің жеңісі кездейсоқтық болмаған еді. Олар Ұлы даланың басқа көшпелі тайпаларынан қарағанда дамудың жоғары сатысында тұрып, мықты атты әскердің және басқару жүйесінің көмегімен билігін нығайтты.

Алайда бұл басқару жүйесі бірден пайда болған жоқ. Ұлы Түрік қағанатын құрушы Бумын қаған қайтыс болғаннан кейін оның мұрагері әрі баласы Қара Еске әкесінен көп кешікпей – 553 жылы жастық шағында қаза табады. Мұрагерлік басқару жүйесі бойынша Қара Ескеден кейін алып империяның тағына оның ұлы Шету отыруы тиіс болатын. Бірақ тақты Қара Ескенің інісі Мұқан қаған иеленді. Мұқанның билікке қандай жолмен келгені белгісіз. Мұқан қағанның тұсында Түрік қағанаты Азияның ең мықты елдерінің біріне айналып, алып империяларға қарсы тұра алатын деңгейге жетті. Мұқан қаған қағанаттың сыртқы саясатын қалыптастырып қана қоймай, еншілік-таспиқтың басқару жүйесінің негізін қалады [2, с. 13-15].

Ойланып қарасақ, егер билік Қара Ескенің жас әрі тәжірибесіз ұлы Шетудің қолына тиген жағдайда қағанат мұндай жетістікке жетуі екіталай еді. Найзаның ұшымен, қылыштың күшімен құрылған Түрік мемлекеті Сары теңіз бен Қара теңіз аралығын өзіне қаратты. Ендігі кезекте осынау ұлан-ғайыр жерді бағындырып қана қоймай, оны уыстан шығармай, ұстап қалу керек еді. Түріктердің қанаушы билігіне бағынышты халықтардың көңілінен шықпағаны түсінікті, сол

себепті қағанаттан оқшаулануға ұмтылғандар әрқашанда толастамады. Ашин әулетіне қарсы көтерілістер түріктер билігі жойылғанға дейін, бірде ана жерде, енді біресе басқа жерде үнемі болып тұрды.

Мұқан қағанның ең басты мақсаты - басып алынған аймақтардың бөлініп-жарылып кетуін болдырмау еді. Байрағына бөрі басы бейнеленген, көк сауытты атты әскер тұрғанда бағынышты халықтар Ашин қағанына адалдықтан айнымаған. Тек қолында қуатты әскері бар бек қана жат жерлік халықтардың көтерілуі мен бөлінуін тыйып тастай алар еді. Бірақ бек уысында үкімет билігі мен әскер болып тұрғанда және көп жағдайда оның енші аймағы мен қаған ордасын орасан зор қашықтық бөліп тұрғанда, бектердің қағанға адалдығын сақтап тұруға итермелейтін нәрсе ойлап табу керек болды. Мұқан қағанның өз орнына туысқан бауырларын тағайындап кетуіне де мүмкіндігі болды, алайда туысқандардың арасында талас-тартыстың әрдайым болып тұратынын ескерген қаған басқарудың басқа жүйесін тандап алды. Түріктердің бұл басқару жүйесіне Л.Н.Гумилев «еншілік-таспиқтық жүйе» деген атау берді. Оның негізгі қағидасы: егер мейірімділік сезімі мен жеке басының ізгі қасиеттері адалдықтың кепілдігі бола алмаса, онда ол адамды орталық үкіметке тәуелді етіп қоятын тәсілін табу керек. Еншілік-таспиқтық жүйе тәж-тақты мұра ретінде алу кезегін реттеп, жөнге қойды. Заңға сәйкес, Мұқан қағанның мұрагері болып баласы емес, інісі саналады, сосын немере інілерінің үлкені ағасының мұрагері аталды. Тақты күткен ханзадалар басқаруға енші етіп аймақтар алып, сол жерлерге ел басқару үшін жіберіліп отырған.

568 жылы Түрік қағанаты төрт еншілік аймаққа, ал 576 жылдан бастап сегіз еншілік аймаққа бөлінді. Бұл енші-аймақтарды Батыс Еуропадағы феодалдардың үлестеріне және Шыңғысханның ұлдарына таратып берген ұлыстарына ұқсайтыны байқалады. Мұнда бәрінен бұрын әскери күшті бөліп, белгілі бір ауданмен қоса әскери қолбасшыға бағындыру ісі жүзеге асырылған. Жоғары ханды Византия тарихшысы Менандр Протектор «Арсила» деп атаған. «Арсила» ұғымы түріктің Арыслан деген аты екені күмән келтірмейді. 572 жылы Мұқан қаған қайтыс болғаннан кейін, жаңа заңға сәйкес таққа оның інісі Тобо хан отырады, ендеше Арыслан Тобо ханның өз аты болған деп болжаған жөн.

572 жылы Тобо хан шығыстан немере інісі Шетуге, батыстан – інісіне еншіліктер бөліп береді. 581 жылы Тобо қаған қайтыс болғасын, ол жерін Бөріхан атанған өз ұлына қалдырады. Мұқан қағанның баласы Төременнің теріскейде, шамамен қырғыздар мен шіктердің жерлерінде, қосыны болған. Ал Істеми балаларының еншіліктері де болды: Қара Сордың (Тардуш) еншілігі, Түріксанф еншілігі Еділ мен Жайық аралығында болды. Ұлы ханның (қағанның) қосыны түріктердің байырғы жері – Алтай өңірінде болған, ал қалған екі еншілік, оның екі ұлына: Әмір мен Тегіншат меншігінде болды.

Енші аймақтардың осындай күрделі, шатасқан жүйесі жағдайында болуы тақ-тәж мұрагерлері арасында таспиқтық заң бастапқы кезде жағымды рөл атқарды. Енші аймақтық-таспиқтық жүйе жасы толмаған ханзаданың таққа отыруына кедергі жасады, өйткені ол мемлекетті жөнді басқара алмай, оны мүшкіл халге түсіруі мүмкін еді. Сондықтан жоғары билік тәжірибелі адамдардың қолынан шықпаған. Ал енші аймақтардың бектері ерте ме, кеш пе, әйтеуір жоғары билікті алуға үміттеніп, бүлік шығармады, алауыздық тудырмады. Енші аймақтарға ие болған Ашин әулетінің ұрпақтары өздеріне бағынышты жерді көрші мемлекеттер есебінен ұлғайтуға тырысқан. Сондықтан Түрік қағанаты әр бағытта үнемі ұлғайып отырған. Түріктердегі басқарудың бұл жүйесі ғұндардан мұра етіп алуы мүмкін [3, с. 213-214]. Өйткені екі халықтың тамыры бір еді. Қытай және басқа да деректерде түріктердің арасында «үлкен әулеттің» болғандығы туралы ешбір мәлімет келтірілмейді. Ашин әулетінен шыққандардың барлығы таққа үмітті болған. Қалай болғанда да жүйенің нәтижесі Түрік қағанытының тарихында, жақсы жағынан да, жаман жағынан да көріне бастайды [4, с. 37].

Бұл жүйенің әбден ойланып, тиянақталып жасалғанына қарамастан оның олқылықтары көп ұзамай байқала бастады. Іс жүзінде түріктер қоғамының мызғымас бірлікте болуы мүмкін емес еді, өйткені жалпыұлттық мүдде қаншалықты жоғары қойылғанымен, қолдарында аса үлкен күш жинақтаған әскери қолбасшылардың елден бөлініп шығуын тоқтата алмады. Түріктердің бұл ерекшелігі рулық-тайпалық тіршілік-тұрмысты сақтап қалуға себепші болған көшпелі мал шаруашылығының жағдайы мен өндіргіш күштердің төмен дәрежеде болуына байланысты еді. Мұқан мен Тобо қағандардың тұсында қағанаттағы тұрақтылық қағандардың беделі мен күші арқасында сақталды. Енші аймақтар санының өсуі қолында үлкен әскери күші бар ханзадалардың артуына алып келді. Алғашқы елу жылда бұл аймақтардың билеушілері көрші жерлерді басып алып, оларды тонау арқылы өздерінің билікқұмарлықтарын тыйып отырды. VI ғасырдың 70-80 жылдары енші аймақ билеушілерінің Византия, Иран және Қытайға жасаған шапқыншылықтары да тойтарылды [5, 104-107]. Бұл жағдай қаған тағына үміткерлердің билікке ұмтылуына септігін тигізуі де мүмкін.

Қағанаттың орталық билігі әлсірегеннен кейін еншілік-таспиқтық жүйе өзінің маңыздылығын жоғалта бастады. Соған қарамастан оның қоғамдағы орны сақталып қалған болатын. Түрік жауынгерлері жүйені қолдап, қаған тағы ең мықты ханға бұйыруы тиіс деп санады. Барлық түріктер толығымен жауынгер болғандықтан, олардың бәрі Ашин әулеті бектерінің біреуі болмаса, екіншісінің жасағында қызмет атқарған. Бектер өз жауынгерлерінің көңіл-күйімен әрдайым санасып отырған, өйткені олар оның бірден-бір тірегі және қорғанышы болды. Демек, жауынгерлер оларды билеуші бегін не бұлардың өз мүдделеріне сәйкес әрекет етуге итермелеген, не оны тастап кетіп қалатын болған. Сондықтан мемлекет ішінде соқтығыстар сөзсіз болған. Бірақ қатардағы сарбаздардың бай-бағландарға қарсы күресінің орнына, өзара ортақ мүдде арқылы ғана емес, рулық бірлік арқылы да байланысып жатқан жеке топтар арасындағы күрес пайда болады. Сонымен бірге сырттан келген қауіп те күшті болды: бір жағынан Қытайды біріктірген Суй империясының әскері кез келген уақытта түріктерге қарсы шабуылға шығуға дайын болды, ал екіншіден, түріктерге ұзақ уақыт бойы бағынып келген теле тайпалары билеушілеріне қарсы шығуға ыңғайлы сәтті күтті. Түрік жауларының мықтылығын түсінген қатардағы түрік халқын берік топтаса түсуге мәжбүр етеді, сол себепті жауынгерлердің қағандар мен бектерге қарсы бірде-бір көтерілісі болмаған.

Алайда қағанаттың дәуірлеп тұрған шағы жыл өткен сайын артта қалғаны түсінікті бола бастады. Түрік қағанаты шапқыншылықтар мен ішкі талас-тартыстардың нәтижесінде ғана құлаған жоқ, оған жаңа әлеуметтік ортаның қалыптасуы, таптардың пайда болуы да әсер етті. Қағанатты жан-жағыннан мәдениеті жоғары дамыған Қытай, Иран, Соғды, Византия, Гаочан сияқты елдер қоршап тұрды. Бұл елдерде феодалдық қатынастар ерте дамып, орнаған еді. Оның әсерінен түріктер бөлшектеніп кетті. Сонымен бірге түрік жауынгерлерінің күш-қуатына Қытай мен Иран мемлекеттері қулық-сұмдықты, арбап-алдауды және ақшаны қарсы қойған. Қулық дегенді білмейтін, бектеріне адал берілген түрік халқы қытайлықтардың алдауларына оп-оңай сеніп қалып, ұдайы тұзаққа түсіп отырған. Онымен қоймай, Қытай, Иран және Византия сияқты алпауыт елдер түрік атты әскерінен кем түспейтін, техникалық жағынан күшті жарақталған, әбден жаттығып, шыныққан жалдамалы әскерді пайдаланды. Сол кездегі Еуразиядағы саяси жағдайды ескерсек, Түрік қағанатының құламағанына емес, оның жүз жылдан астам уақыт өмір сүргеніне қайран қалу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1950. - 471 стр.
2. Гумилев Л.Н. Удельно-лествичная система у тюрков в VI-VIII веках: (К вопросу о ранних формах государственности) // Советская этнография 1959. - N 3. - С. 11-25.
3. Гумилев Л.Н. Хунну. Степная трилогия. СПб.: Тайм-аут-Компас, 1993. – 224 стр.
4. Құлахметова Л. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі байырғы түркілердің ел басқару жүйесі. // Алматы: «Қазақстан тарихы», 2003, № 5. Б.37.
5. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. Алматы: Білім, 1994. – 480 бет.

References:

1. N.Y. Bichurin. Sbranie svedenii o narodakh, obitavshih v Srednei Azii v drevnie vremena. M-L,; Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1950, p. 471
2. L.N. Gumilev. Udelno-lestvichnaia sistema u tyurok v VI-VIII vekakh: (K voprosu o rannikh formakh gosudarstvennosti)// Sovetsakaia etnographia 1959. - N 3. - p. 25
3. L.N. Gumilev. Khunnu. Stepnaia trilogia. SPb.: Time-out-Compass, 1993. p. 224
4. L. Kulakhmetova. Kône turki zhazba yeskertkishterindegi baırgy turkilerdin yel baskaru zhuyesi. //Almaty: «Khazakstan tarihy», 2003, № 5. B.37.
5. L.N. Gumilev. Kône turikter. Almaty: Bilim, 1994. p. 480

МАЗМҰНЫ

Атығаев Н.Ә. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР МАТЕРИАЛДАР.....	8
Әбжанов Х. ҚАЗАҚ ӘЛЕМІ ҺӘМ ТҮРКІ ДҮНИЕСІ: ОРТАҚ ТАРИХЫ МЕН ЗЕРТТЕУ МЕТОДОЛОГИЯСЫ.....	19
Байғараев Ж.А. НИДЕРЛАНДЫ КОРОЛЬДІГІ ҮКІМЕТІНІҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ.....	44
Бақторазов С.У. 1920-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ТҮРКІСТАН АКСР-ІНДЕГІ БИЛІКТІ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	51
Боранбаева Б.С. ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫСТЫ КОРЕЙ ЕЛІНДЕ АЯҚТАҒАН ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ.....	56
Галицкая М.Т. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗАМАНАУИ ЭСТРАДА ӨНЕРІНЕ МУЗЫКАЛЫЛЫҚ ФЕНОМЕНІНІҢ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	65
Далаева Т.Т. БОЛЫСТЫҚ СҰЛТАННАН БОЛЫСТЫҚ БИЛЕУШІГЕ ДЕЙІН (1822-1868): МӘРТЕБЕ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРАМНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ.....	72
Егізбаева М.К. КИІЗ ҰЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	81
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ЖАҢА КОНЦЕПТУАЛДЫ ТҮРҒЫЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	87
Жұмағұлов Қ.Т., Садықова Р.О. ӘЛЕМ ТАРИХЫНДАҒЫ АТТИЛА.....	96
Исенов Ө.И., Наурызбаева Ә.К. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ТАРХАНДАР ИНСТИТУТЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ (XVIII ғ. - 1917 ж.).....	105
Калыш А.Б., Мейрманова Г.А. ҚАЗАҚТАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНДЕГІ БАТАНЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ.....	114
Калыш А.Б., Рахимов Е.К. РЕСЕЙДЕГІ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫННЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ А.В. КОНОВАЛОВТЫҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....	121
Ксенжик Г.Н. ҚР ЖОҒАРҒЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІБІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР.....	131
Күзембайұлы А., Әбіл Е., Әлібек Т. ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ КЕРЕЙ ХАНДЫҒЫ.....	137
Калыш А.Б., Мейрманова Г.А. ҚАЗАҚТЫҢ БАТА БЕРУ ДӘСТҮРІ – ІЗГІ ТІЛЕК ТІЛЕУДІҢ ӘДЕБИ РЕТІНДЕ.....	144
Қозғамбаева Г.Б. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЕН ОНЫҢ ТАРИХИ МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ.....	152
Құнапина Қ., Көлбаев Н. ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ АРНАУЛЫ КҮНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ТӘРБИЕСІ МЕН МӘНІ.....	167
Мәлік Ү.Б. ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТҮРКІ-СОҒДЫ МӘСЕЛЕСІ: ҚАЗІРГІ КӨЗҚАРАС.....	172

Мейрманова Г.А.	
ҚАЗАҚ ӘДЕБІНІҢ ӨЗГЕРІСКЕ ҰШЫРАҒАН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	178
Мухамедова М.С.	
АМУДАРИЯНЫҢ ТӨМЕНГІ АҒЫСЫ АЙМАҒЫНДАҒЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА НЫСАНДАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ НАСИХАТТАУ ҚАҒИДАТТАРЫ.....	183
Нұрбаев Ж.Е.	
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДА ИСЛАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ БАСТАМАСЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ПЕТРОПАВЛ УЕЗІНІҢ МАТЕРИАЛДАР НЕГІЗІНДЕ.....)	189
Нұрбаев Ж.Е.	
XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ - XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДА МҰСЫЛМАНДЫҚ БІЛІМ БІРУ ТАРИХЫНАН.....	195
Оразбаева А.И.	
"МЕМЛЕКЕТТІЛІК" КАТЕГОРИЯСЫ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ.....	201
Ошанов О.Ж.	
САРЫАРҚАНЫҢ КӨНЕ КЕРУЕН ЖОЛДАРЫ – ТАРИХТЫҢ ҮНСІЗ КУӘГЕРЛЕРІ.....	209
Талдыбаев Ж.	
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ: КӨШІ-ҚОН ТАРИХЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯСЫ (1926-1959 Ж.Ж.).....	217
Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С.	
ШОНА СМАХАНҰЛЫНЫҢ – ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	229
Түрсүн Х.М., Исаев М.С.	
СҰЛТАНБЕК ҚОЖАНОВ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘУЕЛІЗДІК ИДЕЯСЫ.....	234
Сатбай Д.	
1916 Ж. ТҮРКІСТАН: ПАТШАЛЫҚ ОТАРШЫЛДЫҚ ЖҮЙЕ ДАҒДАРЫСЫ.....	243
Сатов Е.Ж., Жасар Р.	
А. ЯСАУИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ТАРИХЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ МЕН РӨЛІ.....	255
Шайхығалиев Е.А., Изтелеуова Л.И., Бекишев К.О.	
ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	264

СОДЕРЖАНИЕ

Атыгаев Н.А. НЕКОТОРЫЕ МАТЕРИАЛЫ ПО ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	8
Абжанов Х. МИР КАЗАХОВ И ТЮРКСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ИСТОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ.....	19
Байгараев Ж.А. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КОРОЛЕВСТВА НИДЕРЛАНДОВ.....	44
Бахторазов С.У. РЕОРГАНИЗАЦИЯ ОРГАНОВ ЗАЩИТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР В 1920 – Е ГОДЫ.....	51
Боранбаева Б.С. КАЗАХСКИЕ ДЕВУШКИ, ЗАВЕРШИВШИЕ ВТОРУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ В СЕВЕРНОЙ КОРЕЕ.....	56
Галицкая М.Т. ВЛИЯНИЕ КОМПОНЕНТОВ ФЕНОМЕНА МУЗЫКАЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ЭСТРАДЫ КАЗАХСТАНА.....	65
Далаева Т.Т. ОТ ВОЛОСТНОГО СУЛТАНА К ВОЛОСТНОМУ УПРАВИТЕЛЮ (1822 – 1868 гг.): ЭВОЛЮЦИЯ СТАТУСА И СОЦИАЛЬНОГО СОСТАВА.....	72
Егизбаева М.К. ЮРТА И ОСОБЕННОСТИ МИРОВОСПРИЯТИЯ КАЗАХОВ.....	81
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А. СТАНОВЛЕНИЕ НОВЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ В ИСТОРИОГРАФИИ РК.....	87
Жумагулов К.Т., Садыкова Р.О. АТТИЛА В МИРОВОЙ ИСТОРИИ.....	96
Исенов Ө.И., Наурызбаева Э.К. ИНСТИТУТ ТАРХАНОВ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР (XVIII ВЕК - 1917 Г.).....	105
Кальш А.Б., Мейрманова Г.А. ОСНОВНЫЕ ВИДЫ БЛАГОСЛОВЕНИЯ В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ У КАЗАХОВ.....	114
Кальш А.Б., Рахимов Е.К. ВКЛАД А.В. КОНОВАЛОВА В РАЗРАБОТКУ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ РОССИИ.....	121
Ксенжик Г.Н. ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РК.....	131
Күзембайұлы А., Әбіл Е., Әлібек Т. КЕРЕЙСКОЕ ХАНСТВО В СРЕДНИЕ ВЕКА.....	137
Калиш А.Б., Мейрманова Г.А. КАЗАХСКАЯ ТРАДИЦИЯ БЛАГОСЛОВЛЕНИЯ КАК ЭТИКЕТ МОЛИТВЫ О БЛАГОЖЕЛАНИЯХ...	144
Козгамбаева Гүльнар Бестибаевна. ГОРОДА АЛМАТЫ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ.....	152
Кунапина К., Колбаев Н. ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДНЕЙ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	167
Малик У.Б. ТЮРКО-СОГДИЙСКИЙ ВОПРОС В ИСТОРИИ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД.....	172
Мейрманова Г.А. ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ФОРМ КАЗАХСКОГО ЭТИКЕТА.....	178
Мухамедова М.С. ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРОПАГАНДЫ ОБЪЕКТОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В РЕГИОНЕ НИЗОВЬЕ АМУДАРЬИ.....	183

Нурбаев Ж.Е. ИСТОКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТОВ ИСЛАМА В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ПЕТРОПАВЛОВСКОГО УЕЗДА АҚМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	189
Нурбаев Ж.Е. ИЗ ИСТОРИИ МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	195
Оразбаева А.И. КАТЕГОРИЯ «ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ» КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.	201
Ошанов О.Ж. ДРЕВНИЕ КАРАВАННЫЕ ПУТИ САРЫАРКИ – БЕЗМОЛВНЫЕ СВИДЕТЕЛИ ИСТОРИИ.....	209
Талдыбаев Ж. КАЗАХСКИЕ НАРОДЫ: ДЕМОГРАФИЯ ИСТОРИИ МИГРАЦИИ (1926-1959 Г.Г.).....	217
Тасилова Н.А., Кульмесканова С.С. ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШОНА СМАХАНҰЛЫ.....	229
Турсун Х.М., Исаев М.С. СУЛТАНБЕК КОЖАНОВ И ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	234
Сатбай Д. 1916 Г. ТУРКЕСТАН И СТЕПЬ: КРИЗИС КОЛОНИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЦАРИЗМА.....	243
Сатов Е.Ж., Жасар Р. МЕСТО И РОЛЬ ТРУДОВ А. ЯСАВИ В ИСТОРИИ ТЮРКСКИХ НАРОД	255
Шайхығалиев Е.А., Изтелеуова Л.И., Бекишев К.О. ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ТУРЕЦКОМ КАГАНАТЕ.....	264

CONTENTS

Atygaev N.A. SOME MATERIALS ON THE FINANCIAL SYSTEM OF THE KAZAKH KHANAT.....	8
Abzhanov H. THE WORLD OF KAZAKHS AND TURKIC CIVILIZATION: HISTORY AND METHODOLOGY OF STUDY.....	19
Baigaraev Zh.A. FOREIGN POLICY OF NETHERLANDS.....	44
Bahtorazov S.U. REORGANIZATION OF THE PROTECTION OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE TURKESTAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920 - IES.....	51
Boranbayeba B.S. THE KAZAKH GIRLS WHO HAVE ENDED THE WORLD WAR II IN THE NORTH KOREA.....	56
Galitskaya M.T. EFFECT COMPONENT MUSICAL PHENOMENON IN THE CONTEMPORARY MUSICAL VARIETY ART OF KAZAKHSTAN.....	65
Dalaeva T.T. FROM VOLOST SULTAN TO VOLOST GOVERNOR (1822 - 1868): EVOLUTION OF STATUS AND SOCIAL COMPOSITION.....	72
Egizbayeva M.K. YURT AND FEATURES OF THE WORLD PERCEPTION OF THE KAZAKH.....	81
Zhappasov Zh., Tasylova N. THE FORMATION OF NEW CONCEPTUAL APPROACHES IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	87
Zhumagulov K.T., Sadykova R.O. ATTILA IN WORLD HISTORY.....	96
Isenov U.I., Nauryzbayeva E.K. INSTITUTE OF TARKHANS IN KAZAKH SOCIETY: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW (XVIII CENTURY - 1917).....	105
Kalysh A.B., Meirmanova G.A. TRADITIONS OF KAZAKH BATA AS AN EXPRESSION OF GOOD WISHES.....	114
Kalysh A.B., Rakhimov E.K. A.V. KONOVALOV CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE KAZAKH DIASPORA IN RUSSIA.....	121
Ksenzhih G.N. INNOVATIONS IN THE SYSTEM OF HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION OF RK.....	131
Kuzembayuly A., Abil E., Alibek T. KEREY KHANATE IN THE MIDDLE AGES.....	137
Kalysh A.B., Meirmanova G.A. KAZAKH TRADITION OF BLESSING AS AN ETIQUETTE OF PRAYING FOR GOOD WISHES.....	144
Kozgambayeva G.B. ALMATY CITY AND ITS HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS.....	152
Kunapina K., Kolbaev N. THE VALUE AND THE MEANING OF TEACHING THE SPECIAL DAYS IN SECONDARY SCHOOLS..	167
Malik U.B. TURKIC-SOGDIAN QUESTION IN THE HISTORY OF EARLY MEDIEVAL KAZAKHSTAN: A MODERN VIEW.....	172
Meirmanova G.A. THE FOUNDATIONS OF TRANSFORMATIONAL FORMS OF ETIQUETTE OF THE KAZAKH.....	178

Mukhamedova M.S.	
THE PRINCIPLES OF STUDY AND POPULARIZATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE LOWER REACHES OF AMUDARYA.....	183
Nurbayev Zh.E.	
THE ORIGINS OF THE INSTITUTIONS OF ISLAM IN NORTH KAZAKHSTAN (ON THE MATERIALS PETROPAVLOVSK DISTRICT OF THE AKMOLA REGION).....	189
Nurbayev Zh.E.	
FROM THE HISTORY OF MUSLIM EDUCATION IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURIES.....	195
Orazbaeva A.I.	
THE CATEGORY OF "STATEHOOD" AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEM.....	201
Oshanov O.Zh.	
ANCIENT CARAVAN ROUTES OF SARYARKA ARE SILENT WITNESSES OF HISTORY.....	209
Taldybaev Zh.	
PROSECUTOR OF MANAGEMENT DEPARTMENT COMMITTEE ON LEGAL STATISTICS AND SPECIAL RECORDS IN ASTANA.....	217
Tasilova N.A., Kulmeskanova S.S.	
THE LIFE AND ACTIVITY SHONA SMAHANULY.....	229
Tursun H.M., Issayev M.S.	
SULTANBEK KOJHANOV AND THE IDEA OF NATIONAL INDEPENDENCE.....	234
Satbay D.	
TURKESTAN AND STEPPE OF 1916: CRISIS OF COLONIAL REGIME.....	243
Satov E.Zh., Zhasar R.	
PLACE AND ROLE OF WORKS IN THE TURKIC PEOPLES HISTORY OF A. YASAWA.....	255
Shaikhaliyev Y.A., Izteleuova L.I., Bekishev K.O.	
CHARACTERISTICS OF THE GOVERNING SYSTEM IN TURKIC KHAGANATE.....	264

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2016. 1(5)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.03.2016.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй